तृतीयः पाठः

स्वावलम्बनम्

संख्यावाचिशब्दाः तद्-एतद्-शब्दौ च

कृष्णमूर्तिः श्रीकण्ठश्च मित्रे आस्ताम्। श्रीकण्ठस्य पिता समृद्धः आसीत्। अतः तस्य भवने सर्वविधानि सुख-साधनानि आसन्। तस्मिन् विशाले भवने चत्वारिंशत् स्तम्भाः आसन्। तत्र अष्टादश-प्रकोष्ठेषु पञ्चाशत् गवाक्षाः, चतुश्चत्वारिंशत् द्वाराणि च आसन्। परं कृष्णमूर्तेः माता पिता च कृषकदम्पती। तस्य वासगृहं आडम्बरविहीनं सुन्दरञ्च आसीत्।

एकदा श्रीकण्ठः तेन सह तस्य गृहम् अगच्छत्। तत्र कृष्णमूर्तिः तस्य माता पिता च स्वशक्त्या श्रीकण्ठस्य आतिथ्यम् अकुर्वन्। तस्य गृहे कोऽपि कर्मकरः नासीत्। एतत् दृष्ट्वा श्रीकण्ठः अकथयत्- ''मित्र! अहं भवताम् आतिथ्येन सन्तुष्टोऽस्मि। केवलम् एतदेव तथ्यं मां दुःखयति यत् तव गृहे एकोऽपि भृत्यः नास्ति येन मम आतिथ्याय भवन्तः कष्टं कुर्वन्ति। मम गृहे तु बहवः कर्मकराः सन्ति।'' तदा स्वावलम्बी कृष्णमूर्तिः अवदत्-''मित्र! ममापि अष्टौ कर्मकराः सन्ति। ते च द्वौ पादौ, द्वौ हस्तौ, द्वे

नेत्रे, द्वे श्रोत्रे इति। एते प्रतिक्षणं ममाधीनाः। परन्तु तव भृत्याः अहर्निशं कर्माणि कर्तुं न शक्नुवन्ति। त्वं तु स्वकार्यार्थं स्वभृत्याधीनः। यदा यदा ते अनुपस्थिताः, तदा तदा त्वं कष्टम् अनुभवसि। स्वावलम्बने तु सर्वदा सुखमेव, न कदापि कष्टं भवति।''

अहं मासे मासे ऋतौ ऋतौ च स्व-दिनचर्याम् अनुकूलयामि। एतत् श्रुत्वा श्रीकण्ठः अकथयत्-''मित्र! अहं तु न जानामि के मासाः भवन्ति के च ऋतवः।'' एतत् श्रुत्वा कृष्णमूर्तिः द्वादशमासानां षण्णाम् ऋतूनां च नामानि अवदत्। श्रीकण्ठः अपृच्छत्-''एकस्मिन् मासे कति दिनानि भवन्ति''। कृष्णमूर्तिः अवदत्-''एकस्मिन् मासे त्रिंशत् एकत्रिंशत् वा दिनानि भवन्ति। फरवरी-मासे अष्टाविंशतिः दिनानि भवन्ति। परन्तु तत्र प्रत्येकं चतुर्थे वर्षे दिनानां संख्या एकोनविंशतिः भवति''। श्रीकण्ठः अवदत्-''मित्र! तव वचनानि श्रुत्वा मम मनसि महती प्रसन्नता जाता। अधुना अहमपि स्वकार्याणि स्वयमेव करिष्यामि।''

शब्दार्थाः

समृद्धः	-	धनी
चत्वारिंशत्	-	चालीस
अष्टादश	-	अठारह
प्रकोष्ठेषु	-	कमरों में
पञ्चाशत्	-	पचास
गवाक्षाः	-	खिड़कियाँ
चतुश्चत्वारिंशत्	-	चवालीस
कृषकदम्पती	-	किसान पति-पत्नी
आतिथ्यम्	-	अतिथि-सत्कार
कर्मकरः	-	नौकर/सेवक

भवताम्	–	आपके
भृत्यः	–	नौकर/सेवक
अहर्निशम्	–	रात–दिन
त्रिंशत्	–	तीस
एकत्रिंशत्	–	इकत्तीस
अष्टाविंशतिः	–	अट्ठाइस

अभ्यासः

1. उच्चारणं कुरुत–

विंशतिः	त्रिंशत्	चत्वारिंशत्
द्वाविंशतिः	द्वात्रिंशत्	द्विचत्वारिंशत्
चतुर्विंशतिः	त्रयस्त्रिंशत्	त्रयश्चत्वारिंशत्
पञ्चविंशतिः	चतुस्त्रिंशत्	चतुश्चत्वारिंशत्
अष्टाविंशतिः	अष्टात्रिंशत्	सप्तचत्वारिंशत्
नवविंशतिः	नवत्रिंशत्	पञ्चाशत्

2. अधोलिखितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत–

(क) कस्य भवने सर्वविधानि सुखसाधनानि आसन्?

(ख) कस्य गृहे कर्मकरः नासीत्?

(ग) श्रीकण्ठस्य आतिथ्यम् के अकुर्वन्?

(घ) प्रत्येकं चतुर्थवर्षे फरवरी–मासे कति दिनानि भवन्ति?

(ङ) कति ऋतवः भवन्ति?

(च) कृष्णमूर्तेः कति कर्मकराः सन्ति?

3. चित्राणि गणयित्वा तदग्रे संख्यावाचकशब्दं लिखत-

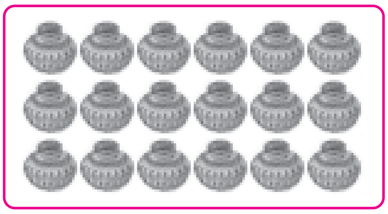

....

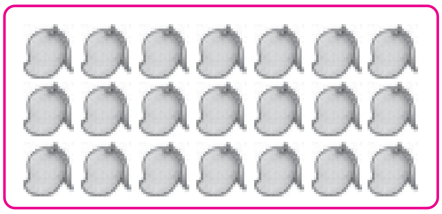

....

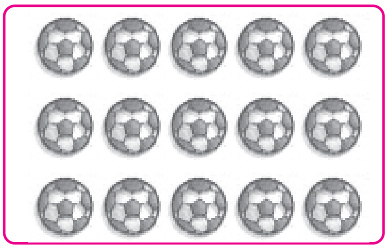

....

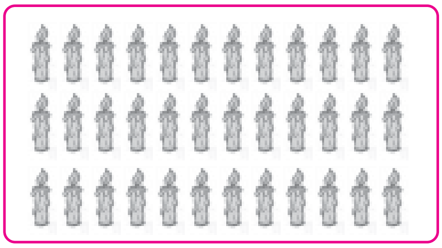

....

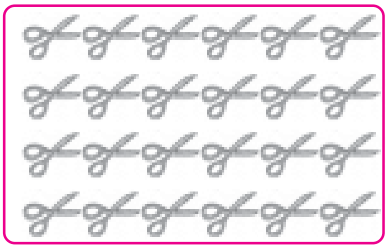

....

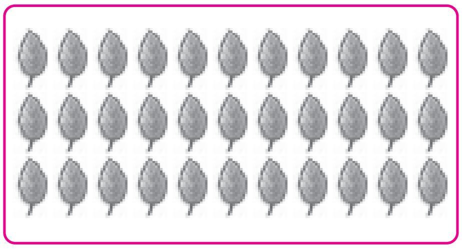

....

4. मञ्जूषातः अङ्कानां कृते पदानि चिनुत-

चत्वारिंशत् सप्तविंशतिः एकत्रिंशत् पञ्चाशत् अष्टाविंशतिः त्रिंशत् चतुर्विंशतिः

28 .... 27 ....

30 .... 31 ....

24 .... 40 ....

50 ....

5. चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषातः पदानि च प्रयुज्य वाक्यानि रचयत-

कृषकाः	कृषकौ	एते	धान्यम्	एषः	कृषकः
एतौ	क्षेत्रम्	कर्षति	कुरुतः	खननकार्यम्	रोपयन्ति

....

....

....

6. रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

यथा- अहं स्वावलम्बनस्य सुखं प्रतिदिनम् अनुभवामि।
अहं **कस्य** सुखं प्रतिदिनम् अनुभवामि?

(क) कृष्णमूर्तिः सामान्यकृषकस्य पुत्रः आसीत्।

(ख) अधुना गृहे कोऽपि कर्मकरः नास्ति।

(ग) नक्षत्राणाम् आवागमनं स्वयमेव भवति।

(घ) एकस्मिन् वर्गे सप्तदश छात्राः अपठन्।

7. मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

षड्   त्रिंशत्   एकत्रिंशत्   द्वौ   द्वादश   अष्टाविंशतिः

(क) .... ऋतवः भवन्ति।

(ख) मासाः .... भवन्ति।

(ग) एकस्मिन् मासे .... अथवा .... दिवसाः भवन्ति।

(घ) फरवरी-मासे सामान्यतः .... दिनानि भवन्ति।

(ङ) मम शरीरे .... हस्तौ स्तः।

ध्यातव्यम्-

वैदिकपरम्परानुसारं भारतीयमासानां ऋतूनां च नामानि-

1. चैत्रः 2. वैशाखः	1. वसन्तः	7. आश्विनः 8. कार्तिकः	4. शरद्
3. ज्येष्ठः 4. आषाढः	2. ग्रीष्मः	9. मार्गशीर्षः 10. पौषः	5. हेमन्तः
5. श्रावणः 6. भाद्रपदः	3. वर्षा	11. माघः 12. फाल्गुनः	6. शिशिरः